

O STANDARDNOM I KNJIŽEVNOM JEZIKU

Radoslav Katičić

U ovom se članku raspravlja o odnosu među pojmovima standardnoga i književnog (pismenoga) jezika jer to ne prestaje izazivati nesporazume u hrvatskome jezikoslovnom diskursu. Ti jezikoslovni nazivi nisu sinonimi jer standardni jezik doduše jest književni jezik, ali nije svaki književni jezik standardni. Standardni jezik je najviši razvojni stupanj književnoga. Zato ih valja razlikovati i za svaki treba poseban naziv.

Naziv standardni jezik u svijetu, pa tako i u nas, ne pripada starijemu sloju jezikoslovnoga nazivlja, ali se je već čvrsto udomaćio. Njegov je sadržaj u nas daleko najbolje, a i u svjetskim okvirima vrhunski, objasnio Dalibor Brozović. Reklo bi se da se tu više nema što tumačiti. A ipak se opet i opet doživljuje kako spomen standardnoga jezika i njegov odnos prema književnom jeziku izaziva nesporazume i zamućuje rasuđivanje. Potrebno je stoga na čas zastati i okrenuti se tomu pitanju. No sve što će se o tome ovdje moći reći bit će samo razrada onoga što je već iznio Brozović.

Nesporazumi što se javljaju oko standardnoga jezika – većinom samo naslućuju u naznakama – raznoliki su. Jednima je standardni jezik isto što i književni, pa se onda može učiniti da je to tek pomodna i nepotrebna tuđica, stoga i pomalo nepoželjna. Drugi opet misle da je standardni jezik samo ukinuta sloboda jezičnoga izražavanja. Takvi će govoriti o „kavezu hrvatskoga standarda“ i o „uzama standarda“, kako smo, ne tako davno, mogli pročitati u novinama. Tako shvaćen, standardni jezik nekima onda predstavlja potpunu suprotnost književnomu jeziku, jer za književni jezik misle da je to jezik „lijepa književnosti“, umjetnosti riječi dakle, a taj je „potpuna i ničim ograničena sloboda“. Trećima je pak upravo tako shvaćen standardni jezik bez zadržke poželjan jer smatraju da u javnoj porabi ne smije biti nikakvih inačica. Motivi koji ih pri tome potiču različiti su: od grčevite težnje za redom i poretkom do čežnje za potpunom nacionalnom čistoćom nakon desetljeća sustavno održavane mutljage. Četvrtima je napokon standardni jezik sumnjiv s tehnokratske pragmatičnosti i instrumentaliziranosti, koju im sugerira taj naziv, pa misle da su u njem po samoj njegovoj naravi previše prigušene izražajne vrijednosti, da se zanemaruje književnost, iz koje on ipak izvire.

Istina je da nazivi književni jezik i standardni jezik pripadaju različitim naslojinama u stvaranju jezikoslovnoga nazivlja, pa su im i kulturnopovijesni konteksti različiti. To potiče neke od tih nesporazuma. No i inače su u znanosti nazivi raznoliko naslojeni, pa to ne sprječava da se skladno sliju u cjelovito nazivlje i postanu skladna slitina. Doista nema razloga da to ne bude tako i s nazivima književni jezik i standardni jezik.

Književni jezik naš je tradicionalni naziv. On nema veze s umjetnosti riječi, nego je to jezik kakav se rabi u knjigama. Dobro bi se mogao zvati i „pismeni jezik“, kao što se na njemačkom zove *Schriftsprache* i na francuskom *langue écrite*. Nazvan je po tome što je jezik pismenosti. Zasnovan je na tradiciji takve porabe, kakva se već gdje stvorila. Po njezinoj naravi i prema njezinim potrebama on je ujednačeniji nego su mjesni govori, bolje povezuje veću jezičnu zajednicu, a rječnik i frazeologija razvijeni su mu i izgrađeni koliko to već zahtijeva komunikacija u krilu te zajednice.

Standardni jezik, bez obzira na to što mu naziv zrcali drukčiji mentalitet i izražava gledanje iz druge perspektive, ipak nije drugo nego književni jezik, koji, i kad se potpuno standardizira, ostaje to što je i bio. Nimalo mu se ne kidaju veze s književnošću, koja također ostaje to što je bila i kad se počne stvarati na standardnom jeziku. Standardni jezik tako nasljeđuje sav književni jezik iz kojega se razvio kao svoju izražajnu mogućnost. On je i dalje taj književni jezik, samo mnogo razvijeniji, ujednačeniji i opremljen leksikom, frazeologijom, sintaktičkim sklopovima koji omogućuju da se bez posebnoga stvaralačkog napora govori o svemu o čem se govori u krugu nadetničke i nadnacionalne civilizacije kojoj pripada zajednica što se tim standardnim jezikom služi. A razvijeni su i postupci kojima se to stalno nadograđuje i nadopunja prema mjeri sve novih potreba, a da se time ne pokoleba čvrstoća već izgrađenoga. Pražani su to nazvali njegovom elastičnom stabilnosti. A to što se njime može sporazumijevati o svemu njegova je polivalentnost, svestrana upotrebljivost.

Standardni je jezik, kako znamo, normiran, ali ta norma nije samo eksplicitan propis, ona je uvelike i uporabna i kao takva, zasnovana na uzusu koji je, zadržavajući svoju oblikovanu cjelovitost, podložan stalnim lakim promjenama, moglo bi se upravo reći fluktuacijama, nekako kao morska površina, i sama je, kakva nam se pokazuje, podložna tim fluktuacijama. Standardni jezik stoga u zbilji nije onako skamenjen i ukočen kakvim ga rado zamišljaju. Daje prostor slobode kad postoji potreba za njim, određuje mu okvire, a daje i gotove izražajne uzorke, pa i kalupe, kad takvi olakšavaju život. Tek u jednom je standardni jezik, kad zbilja to jest, nepotkupljivo čvrst: mora se uvijek znati hijerarhija i raspored izražajnih vrijednosti, mora biti jasno koji izraz nosi koju, stilistika mu mora biti jasno i stabilno orijentirana. Upravo to je u konačnom zbroju standardnost standardnoga jezika, a ne isključivanje inačica. Ta je standardnost mnogo suptilnija nego se obično misli, a ipak je nepokolebljivo čvrsta. Razumije se da takvo, ispravno, shvaćanje standardnoga jezika postavlja velike zahtjeve nastavnicima materinskoga jezika, a i onima koji ih školuju, veće nego su mnogi od njih svjesni da im se po naravi njihova zadatka postavljaju.

Standardni je jezik uvijek književni jezik, u svakom značenju i smislu koji taj naziv nosi. No nije svaki književni jezik i standardni. Stoga standardni jezik nije isto što i književni i za nj treba poseban naziv. Standardni je jezik određen i uređen do

najviše mjere koja je za nj dostižna. Ta pak nikada nije tolika kolika je za organske mjesne govore. Doživio sam da se u malom naselju u Moravču, tamo prema Sv. Ivanu Zelini, moj domaćin, i sam u međuvremenu Zagrepčanin, pred svojom djedovskom kućom porječkao s domorodcima oko parkiranja. Pozvao se pri tome na to da mu je to djedovina. Odgovorili su mu: „Da ste odavde govorili biste kao mi.“ A nije govorio standardnim jezikom, nego kajkavski, ali kako se govori u Zagrebu. Takva strogost i takva isključivost sa standardnim jezikom nije moguća, kako god neki čeznu za tim. Rekao bih, srećom. To je nesputana spontanost jezičnoga izraza! Doista, hvala na takvoj slobodi od „kaveza“ i „uza“ standardnoga jezika.

Nije, međutim, normiranost, dakle određenost i uređenost, čvrsta orijentiranost stilistike uza svu veliku raznolikost spontanih poraba, jedino što standardni jezik čini standardnim. Čini ga time i to što nositelje te raznolikosti jednoznačno i obvezatno uklapa u jezični izraz širega nadeničkog i nadnacionalnoga civilizacijskoga kruga kojemu pripadaju. Postiže da se na njega i s njega lako prevodi sa svih i na sve jezike toga kruga. Standardni jezik orijentiran je ne samo prema unutra, nego uvijek i prema van. Ne utemeljuje samo, nego i priključuje. Stoga visoko razvijeni jezici uzornih tekstova koji utemeljuju kulturne krugove nisu standardni, koliko god bili određeni, uređeni i izgrađeni. Oni utemeljuju kulture, a ne uključuju jezično u civilizacije zasnovane na njima.

Ne ulazimo sada, jer ovdje tomu nije mjesto, u suptilna pitanja kulturne i jezične povijesti razlažući zašto klasični i helenistički grčki, zašto arapski Kur'ana časnog, zašto hebrejski Zakona, Proroka i Spisa, da se navedu samo neki primjeri, nisu standardni jezici, a klasični se latinski ipak donekle može smatrati ranom najavom te pojave. Temeljni razlog za to proizlazi iz onoga što je upravo rečeno.

A odmjerivši onako od oka, može se reći da se pravi standardni jezici javljaju u doba kad se i inače počinje govoriti o standardima: u doba industrijskoga društva. Ta njegova sociološka dimenzija nije manje bitna od normiranosti i izgrađenosti.

Ako tko misli da bi moglo i drukčije, valja odgovoriti da bi doista i moglo, ali da tada moramo preodrediti pojmove kojima tu baratamo. Govorim s apostolom Pavlom: „Sve nam je dopušteno, ali nam nije sve korisno“. Tko želi preodređivati pojmove, mora samo uvjerljivo pokazati da je to korisnije.

Sažetak

Radoslav Katičić, Beč

UDK 001.4, izvorni znanstveni rad

primljen 1. studenoga 2008., prihvaćen za tisak 14. siječnja 2009.

On Standard and Literary Language

In this paper the relationship between the notions of „standard language“ (standardni jezik) and „literary“ or „written language“ is briefly discussed because it continues to in-

duce misunderstandings in Croatian linguistic discourse. They are not synonyms because the standard language is a literary or written language, but not every literary language is a standard language. Standard language is the most highly developed form of a literary or written language. Therefore, standard and literary have to be distinguished and denoted by different terms.

GOVORI LI KOZARČEVA TENA SLAVONSKI?

Sanda Ham

U jednom je osnovnoškolskom udžbeniku¹ napisano da Josip Kozarac pripada u hrvatsku dijalekatnu književnost. Već i samo svrstavanje hrvatskoga autora iz 19. st. u pokrajinsku književnost, a kamoli dijalekatnu, obvezno zahtijeva pojašnjenje da pokrajinska književnost u stvari znači zavičajnost, a zavičajnost znači pisanje o određenim, zavičajnim temama, a ne uključuje nužno pisanje zavičajnim jezikom. Kozarac piše o Slavoniji i slavonskim temama, ali pojam dijalekatnosti znači i pisanje na dijalektu. Budući da je Josip Kozarac dijelom školske lektire, važan je pristup njegovu jeziku jer je riječ o pristupu hrvatskom književnom jeziku predmartićevske norme, dakle, jeziku zagrebačke filološke škole, a znanja koja učenici ponesu iz škole vrlo često odlučuju o njihovu pristupu istom književniku i kada napuste školske klupe. Ne valja misliti da je Josip Kozarac dijalektni književnik i pristupiti njegovu jeziku kao slavonskomu dijalektu ili jeziku koji je djelomice dijalekatni.

Literature je o Josipu Kozarcu mnogo,² ali jezikoslovne literature o jeziku Josipa Kozarca, opisa njegovu jezika, objavljenih nema.³ Postoje napomene u predgovorima ili pogovorim njegovim izdanjima, a i te su napomene obično vrlo neprijateljski raspoložene prema Kozarčevu jeziku i obično im je cilj opravdati urednikove zahvate u Kozarčev jezik – slovopisne, pravopisne i jezične promjene; usklađivanje norme zagrebačke škole s tada rastućom maretićevskom normom.

¹ Podatci o udžbeniku poznati su Jezikovu uredništvu.

² Opširan popis literature o Josipu Kozarcu navodi se u knjizi 53. izdanja Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1964. i u Stoljećima hrvatske književnosti u knjizi Josip Kozarac, Izabrana djela, Zagreb, 1997. Najopširniji popis literature o Kozarcu još je uvijek onaj M. Kaminskoga iz 1987. u Zborniku radova Josip Kozarac u izdanju vinkovačkoga ogranka DHK.

³ Jezik Josipa Kozarca (sklonidbeni sustav) temom je mojega doktorskoga rada u rukopisu. Prije nego što sam napisala doktorski rad, 1992., postojao je samo jedan oveći rad i to rad S. Sekereša (1984.) koji je jezikoslovni opis sintaktičke razine Kozarčeva jezika u Mrtvim kapitalima (i to ne na izvornom tekstu, nego prepravljana jezika). Objavila sam kraći osvrt na Kozarčev jezik (1988., 2000.) pa tako i na brojne prilagodbe Kozarčeva jezika. Na ista ta pitanja upozorio je i S. Damjanović (2000., 2006.)